

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СТЕПАНЮК АНАТОЛІЙ ХОМИЧ

УДК 343.8

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
(СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

**Спеціальність: 12.00.08 –кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Х а р к і в – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Багрій-Шахматов Леонід Васильович**, Одеський державний морський університет, проректор з координації правознавства, завідувач кафедрою кримінального та адміністративного права (м. Одеса);
- доктор юридичних наук, професор **Баулін Юрій Васильович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінального права (м. Харків);
- доктор юридичних наук, професор **Костенко Олександр Миколайович**, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (м. Київ);

Провідна установа – Національна академія внутрішніх справ України, МВС України, кафедра кримінології і юридичної соціології (м. Київ).

Захист відбудеться 24 червня 2002 року о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий 23 травня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Битяк Ю.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Об'єктивна логіка розвитку наукових знань про виконання покарань із неминучістю призводить до того, що на зміну виправно-трудоваму приходять кримінально-виконавче право. Треба сказати, що теоретичні й методологічні основи кримінально-виконавчого права на сьогодні належним чином ще не розроблені, хоча вчені, які взяли на себе сміливість приступити до дослідження проблем кримінально-виконавчого права, звичайно ж, свій тернистий шлях почали не з нульової відмітки, оскільки деякі аспекти проблеми виконання покарань тією чи іншою мірою вже були предметом дослідження в галузевій літературі з виправно-трудоваго права. Саме з позицій останнього низка складних теоретичних проблем виконання покарань раніше вивчалися Б.С.Утевським, О.Л. Ременсоном, М.О. Стручковим, О.О. Наташевим, І.В. Шмаровим, А.С. Міхліним, Л.В. Багрій-Шахматовим, М.П. Мелентьевим, П.Г. Пономарьовим, О.І. Зубковим, Ю.М. Ткачевським, В.П. Артамоновим, О.І. Марцевим та іншими вченими. Проте діяльність органів та установ виконання покарань по застосуванню правообмежень, властивих покаранням, має потребу в подальшому опрацюванні. Це зумовлено тим, що в кримінально-виконавчому праві України все ще немає загально визнаної й чіткої концепції щодо виконання покарань, не сформульовані принципи кримінально-виконавчої системи, не визначені завдання органів та установ виконання покарань. Ці проблеми також не стали предметом спеціальних монографічних досліджень у галузевому значенні. Наукою, що досліджує питання виконання покарань, ще не вироблені теоретично обґрунтовані рекомендації, спрямовані на формування й удосконалення кримінально-виконавчого законодавства. Багато правників, які порушують проблеми, так чи інакше пов'язані з виконанням покарань, розглядають діяльність органів та установ виконання покарань (тобто кримінально-виконавчої системи) з різних позицій, інтерпретуючи її у відриві від кримінального права, від учення про покарання, про застосування державного примусу, ототожнюючи пенітенціарну, психолого-педагогічну діяльність з діяльністю цих органів по виконанню покарань. Багато питань теорії виконання покарань продовжують залишатися недослідженими, а деякі положення виправно-трудоваго права некритично сприймаються окремими дослідниками і відтворюються з позицій саме цієї галузі права, переходячи з однієї публікації в іншу.

Проведення широкомасштабного дослідження сутності виконання покарань пояснюється низкою причин, а саме:

1. Необхідністю теоретичного обґрунтування діяльності органів та установ виконання покарань з урахуванням соціально-економічних і політичних змін, що сталися за останнє десятиліття в Україні.

2. Чинне законодавство, яке регулює виконання покарань, не забезпечує досягнення цілей покарання й вирішення завдань, що стоять перед ним.

3. На сьогодні виконання покарань в Україні регулюється: Виправно-трудовим кодексом; Положенням про порядок та умови виконання покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених; Законом України “Про виконавче провадження”; інструкціями Державного департаменту України з питань виконання покарань, видання яких у деяких випадках є причиною недостатньої погодженості норм, що містяться у ВТК, у Положенні та інших інструкціях.

4. Практика виконання покарань висуває вимоги усунення недоліків, протиріч і недоглядів у чинному законодавстві, що регулює застосування примусових заходів.

5. Зміни в законодавстві, що регулює виконання покарань, повинні здійснюватися з урахуванням міжнародних документів, які встановлюють правила поведіння із засудженими.

6. Створення єдиної галузі кримінально-виконавчого законодавства має бути здійснено на підставі загальної для виконання всіх покарань концепції.

Таким чином, нагальна потреба фундаментальних наукових розробок проблем виконання всіх покарань та інтереси практики викликають гостру необхідність створення загальнотеоретичних основ кримінально-виконавчої правотворчості та кримінально-виконавчої діяльності.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження передбачена планом наукових досліджень кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і насамперед була спрямована на виконання Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю.

Мета дослідження полягає у вирішенні наукової проблеми створення в Україні основ теорії кримінально-виконавчого права, яке не тільки за формою, але і за змістом повинно бути відмінним від виправно-трудового права.

Стратегічним завданням дослідження є створення в Україні науки кримінально-виконавчого права як окремої галузі, вироблення доктрини національного кримінально-виконавчого права, що ґрунтується на правовому осмисленні категорій, найбільш важливих для теорії виконання покарань.

Прикладні завдання полягають у наступному, як-то:

- пізнанні об'єктивних закономірностей виконання покарання, яким підпорядкована діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань по здійсненню властивих примусовим заходам правообмежень;
- вирішенні питання про реальні можливості процесу виконання покарання;
- встановленні істинності та змісту вихідних наукових ідей, концепцій, категорій, понять, методів, покликаних обслуговувати діяльність органів та установ виконання покарань;
- обґрунтуванні першорядної значимості кримінально-виконавчої діяльності як основного напрямку діяльності органів та установ виконання покарань;
- вирішенні на новій концептуальній основі дискусійних питань реалізації правообмежень, властивих покаранням;
- розробці рекомендацій щодо удосконалення нормативних засад виконання покарань і практики здійснення кари;
- формулюванні визначених в узагальненій формі вимог, звернених до суб'єктів виконання й відбування покарань, а також до учасників діяльності по виконанню покарань.

Об'єктом дослідження є кримінально-виконавча діяльність як юридичний процес реалізації кари.

Предметом дослідження виступають теоретичні й методологічні основи, закономірності й об'єктивна характеристика сутності виконання покарання, а також норми чинного кримінального й виправно-трудового законодавства та проекти відповідних нормативних актів, доктринальні положення у сфері виконання покарань.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети й завдань дослідження, з огляду на об'єкт і предмет дослідження. Методологічну основу дисертації складає загальнонауковий діалектичний підхід, який дозволив визначити кримінально-виконавчу діяльність як генеральний напрямок діяльності органів та установ виконання покарань, а здійснення кари визнати сутністю виконання покарань. За допомогою застосування діалектичних методів пізнання здійснено якісне відмежування кримінально-виконавчого права від виправно-трудового, що виявилось можливим установити, лише з'ясувавши, що ж міститься у підґрунті обох галузей права, які ж вихідні пункти у відповідних їм системах понять і категорій. Для цього започатковано спробу визначитися з тим, що ж є головним, істотним у діяльності органів та установ виконання покарань.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на концептуальних положеннях загальної теорії права, а також таких галузевих юридичних наук, як кримінальне, кримінально-процесуальне право, кримінологія. Для створення категоріальної сітки теорії кримінально-виконавчого права відправною, вихідною базою виступили філософські знання, які й накреслили загальний шлях дослідження, спосіб уявного узагальнення процесу виконання-відбування покарання.

У перебігу роботи над дослідженням проблем виконання покарань використовувалися такі конкретно-наукові, спеціальні методи, як формально-юридичний, порівняльно-правовий, логіко-семантичний, структурно-функціональний аналіз, системний підхід, метод сходження від абстрактного до конкретного. Формально-юридичний аналіз норм чинного кримінального й виправно-трудового законодавства, проектів нормативних актів дозволив виявити властиві їм недоліки та протиріччя і сформулювати пропозиції по вдосконаленню правового регулювання застосування покарань. Порівняльно-правовий аналіз, як сукупність пізнавальних засобів, надав можливості встановити наявність подібних моментів, закономірностей у процедурі виконання покарань і виявити відмінності в різних формах кримінально-виконавчої діяльності. За допомогою логіко-семантичного аналізу встановлено значення й співвідношення понять пізнання сутності виконання покарань. Серед задіяних методів дослідження провідну роль виконав структурно-функціональний аналіз як складник застосованого в цьому дослідженні системного методу, що дозволило автору зробити структурування кримінально-виконавчої діяльності, виявити її стабільні елементи, дослідити їх у зв'язку з каральною функцією, здійснюваною адміністрацією органів та установ виконання покарань. Зазначений аналіз виступив способом руху до адекватного відбиття наукою кримінально-виконавчого права діяльності органів та установ виконання покарань як об'єктивної реальності, методом досягнення сукупності узагальнених положень, що утворюють кримінально-виконавче право. Системний підхід, як спеціальний метод наукового дослідження, надав можливості розглянути "виконання покарання" як складну внутрішньо детерміновану єдність, що інтегрує пізнавальні можливості складових його елементів, як високоорганізовану й динамічну систему, як цілісне, відносно самостійне правове явище, як різновид юридичної діяльності. Метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив проникнути в сутність діяльності органів та установ виконання покарань, подати у взаємозв'язку всі її елементи й напрямки, звести в єдину систему знання про здійснення притаманних покаранням правообмежень. Цей спосіб те-

оретичного дослідження є тією методологічною конструкцією, яка здатна забезпечити вирішення пізнавального завдання кримінально-виконавчого права.

Вирішуючи поставлені завдання, дисертант вивчив і проаналізував численні міжнародно-правові акти з питань виконання покарань і поведження із засудженими, вітчизняні законопроекти, відомчі нормативні акти Державного департаменту України з питань виконання покарань. Основні висновки й положення дисертації ґрунтуються на критичному аналізі концептуальних положень науки виправно-трудоного права й чинного виправно-трудоного законодавства України.

У процесі роботи над науковим дослідженням за допомогою розробленої анкети було проведено опитування понад 1050 засуджених до позбавлення волі, відповіді яких у багатьох випадках виступають додатковим аргументом на користь висновків і рекомендацій, сформульованих автором.

Наукова новизна отриманих результатів полягає насамперед у тому, що дисертація є першим в Україні монографічним фундаментальним науковим дослідженням теоретичних проблем саме кримінально-виконавчого (а не виправно-трудоного) права. У ньому висунуто низку нових концептуальних положень і висновків, що передують Кримінально-виконавчому кодексу і мають принципове теоретичне значення для зміни пріоритетів у політиці у сфері виконання покарань. Зокрема, уперше:

1. Зроблена переоцінка теоретичних основ виконання покарань, розроблені наукою виправно-трудоного права.

2. Запропоновано нову фундаментальну систему поглядів на виконання покарань, яка ґрунтується на радикальній зміні й розширенні теоретичних і методологічних компонентів знань про реалізацію кари.

3. Розроблено теоретичні й емпіричні методи дослідження вихідних понять і принципів формування нової теорії виконання покарань, яка повинна прийти на зміну виправно-трудоному праву.

4. Започатковано новий підхід до з'ясування сутності й змісту діяльності по виконанню покарань, що дозволило підкреслити юридичну природу процесу виконання покарання, дослідити правове регулювання діяльності органів та установ виконання покарань, звільнитися від змішання правових, педагогічних, психологічних та економічних аспектів цієї діяльності

5. Створено понятійний апарат теорії кримінально-виконавчого права.

6. Термін “виконання покарання” теоретично виділено як субстанціональну визначеність, що збігається з діяльністю органів та установ виконання покарань,

що відбиває сутність цієї діяльності, її незмінну властивість, параметри всіх процесів виконання покарань незалежно від форм.

7. Доведено, що між цілями покарання, сформульованими у ст. 50 КК, і практичною діяльністю органів та установ виконання покарань по реалізації притаманних покаранням правообмежень існує взаємозв'язок, що відбив єдність можливості й дійсності.

8. Підкреслюється, що з усіх цілей покарання тільки мета кари при її здійсненні надає діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань конкретний, предметний, матеріальний, цілком і реально визначений характер.

9. Здійснено структурування діяльності по виконанню покарань, що дозволило виявити її стабільні елементи і сталі зв'язки між ними в рамках кримінально-виконавчої системи.

10. По-новому здійснено системну диференціацію виконання і відбування покарання, що розглядаються як окремі сторони єдиного об'єкта кримінально-виконавчої діяльності, які зв'язані між собою відносинами взаємопородження й взаємозаперечення. Вони є специфічною парною правовою категорією, яка і становить об'єкт кримінально-виконавчої діяльності як вузловий момент логічної структури діяльності органів та установ виконання покарань.

11. Здійснюється розмежування між суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчої діяльності.

12. Система принципів кримінально-виконавчого права представлена як модель кримінально-виконавчої діяльності, як відображення її сутності.

13. Сформульовано пропозицію законодавчо закріпити принципи законності, справедливості, поважання прав людини, гуманізму й невідворотності виконання покарання в окремій статті Загальної частини майбутнього Кримінально-виконавчого кодексу України.

Особистий внесок дисертанта. Положення, які викладені в дисертації і які виносяться на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих робіт, у дисертації не використовуються. Висновки й положення дисертації мають повністю самостійний характер.

Практичне значення отриманих результатів полягає в наступному:

- у науково-дослідницькій сфері матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані як методологічне підґрунтя для проведення прикладних досліджень із проблем кримінально-виконавчого права;

- у правотворчості – як концептуальна база правового регулювання кримінально-виконавчої діяльності;

- у правозастосуванні – зроблені в дисертаційному дослідженні висновки, сформульовані пропозиції й рекомендації можуть служити вдосконаленню практики виконання покарань;

- у навчальному процесі – матеріали цього дослідження можна застосовувати при викладанні курсу кримінально-виконавчого права і при проведенні науково-дослідницької роботи студентів.

Апробація результатів дисертації. Положення, викладені в дисертації і винесені на захист, були оприлюднені

на 24 міжнародних, республіканських і регіональних семінарах, конференціях, “круглих столах”, що відбулися в та

ких містах: Рязань (1988 р.), Краснодар (1989 р.), Харків (1990, 1995, 1997, 1998-2001 рр.), Мінськ (1991 р.), Волгоград (1991 р.), Київ (1992, 1997, 1999-2001 рр.), Кременчук (1998 р.), Донецьк (1998 р.), Ужгород (1999 р.), Запоріжжя (2001 р.).

Публікації. У результаті проведеного дисертаційного дослідження була опублікована монографія “Сутність виконання покарання”, що дозволило автору стати лауреатом конкурсу, проведеного Спілкою юристів України, на краще юридичне видання 1998-1999 рр. у номінації “Юридичні монографічні видання”. Деякі положення дисертації знайшли своє відбиття в навчальних посібниках і текстах лекцій. Дисертант написав одну з глав підручника “Кримінально-виконавче право України”, виданого в 2001 р. Окремі висновки, пропозиції й рекомендації викладено в наукових статтях, опублікованих у журналах, збірниках наукових статей, матеріалах семінарів і конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (243 найменування). Повний обсяг дисертації - 393 сторінки, основного тексту – 335 сторінок, списку використаних джерел – 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** розкриваються сутність і стан наукових розробок проблем кримінально-виконавчого права, їх значущість для формування кримінально-виконавчого законодавства й удосконалення практики виконання покарань, висувається пропозиція про необхідність проведення подальшого дослідження як сутності, так і змісту діяльності органів та установ виконання покарань. Дається загальна характеристика дисертації, зокрема, визначаються мета й завдання дослідження, формулюються засновки та висновки, які зумовлюють нау-

кову новизну роботи, показується науково-теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Розділ перший дисертації **“Пропедевтика теорії кримінально-виконавчого права”**, що складається із двох підрозділів, є своєрідним підготовчим, передуючим вступом до більш глибокого дослідження проблем виконання покарань. У підрозділі 1.1. **“Проблеми становлення науки кримінально-виконавчого права”** йдеться про те, що майбутній Кримінально-виконавчий кодекс України має бути втіленням сучасних концептуальних ідей у сфері виконання всіх покарань. Перед зародженням кримінально-виконавчого законодавства на новій концептуальній основі, необхідно створити власне науку кримінально-виконавчого права, а для цього потрібно: 1) переглянути теоретичні засади виконання покарань, що були розроблені виправно-трудовим правом; 2) створити понятійний апарат теорії кримінально-виконавчого права; 3) привести в систему поняття й уявлення про діяльність органів та установ виконання покарань; 4) застосувати певні методи пізнання цієї діяльності. У дисертації робиться наголос на тому, що становлення кримінально-виконавчого права насамперед має ґрунтуватися на фундаментальних теоретичних розробках теорії виконання покарань із дослідженням сутності кримінально-виконавчої діяльності, із заглибленням в об'єкт дослідження, характеристикою основного й другорядних напрямків діяльності органів та установ виконання покарань. Зміст цього підрозділу дозволив дійти висновку, що кримінально-виконавче право як галузева наукова теорія є результатом проведеного дослідження і вже відповідає необхідним для цього критеріям, а саме: а) воно має свій, якісно виокремлений власний предмет дослідження – це кримінально-виконавча діяльність; б) наявні публікації з кримінально-виконавчого права дають цілісне уявлення про сутність і зміст виконання покарань, розкривають закономірності реалізації кари, через що ці наукові розробки можуть бути інтерпретовані як розвинуте поняття сутності виконання покарання; в) дана наука є відбиттям досягнутих знань про кримінально-виконавче право як галузь права і про діяльність органів та установ виконання покарань у специфічних правових категоріях і поняттях; г) правові категорії, що створюють специфічну логічну структуру кримінально-виконавчого права, певним чином уже скомпоновані; д) воно відбиває об'єктивний процес виконання-відбування покарання, його закономірності; е) зміст науки кримінально-виконавчого права вже об'єктивований на сьогодні в декількох десятках публікацій.

Підрозділ 1.2 *“Співвідношення цілей покарання і завдань органів та установ виконання покарань, теорія і практика, можливості і дійсність виконання покарань”* дозволяє одержати уявлення про те, що перехід від однієї стадії кримінальної відповідальності до іншої, зокрема, до процесу виконання покарання, є переходом від одного стану об’єкта діяльності правоохоронних органів до іншого, що пов’язано з постановкою відповідної мети та досягненням результату. У підрозділі зроблено висновок, що законодавче формулювання цілей покарання й завдань органів та установ виконання покарань не може бути тотожним, оскільки між ними існує взаємозв’язок “загального” й “одиничного” на різних стадіях кримінальної відповідальності. Цілі покарання розглядаються через категорію “можливість”, що зафіксовано у ст. 50 КК України як тенденція, спрямованість на досягнення відповідного результату. При цьому мета кари як реальна можливість, як тенденція відбиває необхідність переходу кримінальної відповідальності у стадію виконання покарання. Закінчується перший розділ пропозиціями визначити у майбутньому КВК мету й завдання кримінально-виконавчого законодавства.

Розділ другий *“Основи теорії кримінально-виконавчого права”* складається з трьох підрозділів, які об’єднують десять пунктів. У підрозділі 2.1. *“Онтологія виконання покарань”* розглядається сутність процесу виконання покарання як об’єктивної дійсності, що досягається правопізнанням через визначення центральної категорії кримінально-виконавчого права та з’ясування того, що є субстанцією діяльності органів та установ виконання покарань. Пункт 2.1.1. *“Виконання покарання” – центральна категорія кримінально-виконавчого права”* містить аналіз термінології кримінально-виконавчого права. У дисертації звертається увага на те, що вироблені виправно-трудовим правом понятійні системи, які відбивають відповідний зміст попереднього рівня знань, можуть бути включені в концептуальний апарат кримінально-виконавчого права лише як окремий момент, як один із аспектів нових уявлень про виконання покарання. Для кримінально-виконавчого права основним терміном, центральним, фундаментальним поняттям, що відбиває реальну дійсність, практику діяльності органів та установ виконання покарань є категорія “виконання покарання”. Отже, термін “виконання покарання”, вироблений у виправно-трудовому праві, виявився відносно стійким поняттям, яке відбиває наступність у розвитку наукового знання, є вихідним базисом для теорії кримінально-виконавчого права, набуваючи в ній нового масштабного змісту, стає основною, фундаментальною категорією, надаючи нової якості започаткованій системі знань. “Виконання покарання” у кримі-

нально-виконавчому праві є основоположним поняттям, яке становить підму-рок логічної розбудови цієї теоретичної системи, детермінуючи весь понятійний апарат. Категорія ”виконання покарання” як першооснова криміналь-но-виконавчого права через свою змістовність, лаконічність є виразом сутності кримінально-виконавчої діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань у найбільш чіткій і необхідній формі. Вона виступає центральним по-няттям, що як стрижень пронизує й субординує всю систему знань про діяльність органів та установ виконання покарань.

Пункт 2.1.2. *“Виконання покарання як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань”* присвячено з’ясуванню тієї першооснови яка від-биває сутність виконання покарання. У кримінально-виконавчому праві теоре-тичним виокремленням субстанціональної визначеності виступає категорія “ви-конання покарання”, що співпадає з кримінально-виконавчою діяльністю, відби-ває сутність цієї діяльності, незмінювану властивість, параметри всіх процесів виконання покарань незалежно від тих чи інших його форм. “Виконання пока-рання”, як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань, є тією особливою реальністю, що знаходиться в “основі” діяльності органів та установ виконання покарань, виступає як дещо відносно стійке, головне у змісті вико-нання покарань і знаходить свій вираз у категорії сутності, відбиваючи її само-тотожність, інваріантність, симетрію, тобто властивість незмінності незалежно від форм змісту виконання тих чи інших покарань. Закріплення “виконання по-карання” як субстанційного ядра діяльності органів та установ виконання пока-рань означає фіксацію того рубежу, далі якого не поширюється пізнання в межах кримінально-виконавчого права. Це поняття окреслює контури предмета кримі-нально-виконавчого права, підкреслюючи необхідність правового дослідження діяльності названих органів та установ як правоохоронних органів, що реалізу-ють правообмеження, властиві покаранням. Така пильна увага до категорії “ви-конання покарання” як субстанції діяльності органів та установ виконання пока-рань тісно пов’язана з вирішенням завдання формування теоретичної конструкції кримінально-виконавчого права, з’ясування сутності діяльності органів та уста-нов виконання покарань і характеристики змісту виконання окремих видів пока-рань.

У підрозділі 2.2. *“Кримінально-виконавчі правовідносини та криміналь-но-виконавча діяльність”* аналізуються окремі аспекти залучення цих правових інститутів у теорію кримінально-виконавчого права. У пункті 2.2.1. *“Деякі особ-ливості кримінально-виконавчих правовідносин”* показано, що криміналь-

но-виконавчі правовідносини повинні являти собою задану кримінально-виконавчим законодавством програму діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань і модель поведінки засуджених. Такі правовідносини виникають у межах кримінальної відповідальності виключно між посадовими особами цих органів та установ, до компетенції яких належить реалізація державного примусу, та особами, які відбувають покарання. Будь-які інші посадовці, громадяни, органи, організації чи установи, які не уповноважені виконувати покарання, а також особи, які не зобов'язані його відбувати (наприклад, ті, за якими після звільнення з місць позбавлення волі встановлено адміністративний нагляд), не можуть бути суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин.

У пункті 2.2.2. *“Кримінально-виконавчі правовідносини як форма кримінально-виконавчої діяльності”* доводиться, що врегульована нормами кримінально-виконавчого законодавства кримінально-виконавча діяльність не зможе здійснюватися без кримінально-виконавчих правовідносин, також, як і останні, що являють собою взаємодію суб'єктів виконання й відбування покарання, не зможуть виникнути без реальної кримінально-виконавчої діяльності. Кримінально-виконавчі правовідносини є формою, внутрішньо притаманною кримінально-виконавчої діяльності, її конкретною організаційною структурою, зумовленою сутнісним змістом реалізації кари на стадії виконання покарань. Оскільки така діяльність є поняттям узагальнюючим, критерієм сутності виконання покарання, то вона з кримінально-виконавчими правовідносинами співвідноситься не стільки в аспекті *“зміст-форма”*, скільки з позиції співвідношення сутності й форми. Категорія *“кримінально-виконавча діяльність”* як загальне фіксує те, що об'єктивно поєднує різні форми виконання окремих покарань у рамках деякої якісної визначеності. Співвідношення кримінально-виконавчої діяльності і кримінально-виконавчих правовідносин характеризується злиттям кримінально-виконавчої діяльності як сутності виконання покарань і її форми – кримінально-виконавчих правовідносин – в органічну цілісність, причому дане сполучення в діяльності окремих органів і установ виконання покарань дозволяє бачити кримінально-виконавчу діяльність як універсально розвинену, диференційовану реалізацію кари, а обумовлені нею кримінально-виконавчі правовідносини - як іманентний спосіб її вираження, організації і здійснення, як її універсальну, всеосяжну форму.

Підрозділ 2.3. *“Структурно-функціональна характеристика діяльності по виконанню покарань”* складається із шести пунктів. У пункті 2.3.1. *“Структурно-функціональна характеристика діяльності по виконанню покарань”* звер-

тається увага на те, що для досягнення сутності виконання покарання необхідно з'ясувати, що ж лежить в основі цілепокладання при виконанні покарань, пізнати властиві процесу виконання-відбування покарання внутрішні протиріччя, провести структурування діяльності по виконанню покарань. Теоретичне пізнання останньої дозволяє розкрити її специфічні закономірності, структуру, зв'язки компонентів, що характеризуються об'єктивною якісною специфікою, визначитися з предметом кримінально-виконавчого права. Завдяки застосованому системному підходу з'явилася можливість розглянути виконання покарання як складну, внутрішньо детерміновану єдність, що інтегрує пізнавальні можливості своїх складових елементів, як високоорганізовану й динамічну систему, цілісне, відносно самостійне правове явище, різновид юридичної діяльності. У перебігу об'єктивного наукового дослідження виконання покарання виникла необхідність застосування структурно-функціонального аналізу діяльності органів та установ виконання покарань, тому що на основі категорії "діяльність" з'являється можливість розкрити не тільки структуру, а й процес виконання покарання. У кримінально-виконавчому праві системно-структурний, діяльнісний підхід дозволяє переосмислити зв'язок між способом пізнання й сутністю діяльності органів та установ виконання покарань, створити цілісне наукове знання про кримінально-виконавчу діяльність. У дисертації обґрунтовується висновок, що діяльність по виконанню покарання є основним, визначальним, домінуючим процесом, якому підпорядковані всі інші види діяльності органів та установ виконання покарань.

У пункті 2.3.2. "*Об'єкт діяльності по виконанню покарань*" насамперед акцентується увага на тому, що підставами дослідження об'єкта діяльності органів та установ виконання покарань є: а) панівне на сьогодні в науці кримінального права уявлення про покарання, поняття якого зафіксовано у ст. 50 КК України; б) структурування діяльності органів та установ виконання покарань, здійснене в науці кримінально-виконавчого права; в) певний "спосіб фокусування", завдяки якому виникає процесуальне бачення об'єкта. У роботі підкреслюється, що головною проблемою, найбільш важливим теоретичним питанням, що вимагає вивчення, досягнення, засвоєння у кримінально-виконавчому праві, є характеристика юридичного процесу виконання-відбування покарання, із якого складається об'єкт діяльності органів та установ виконання покарань. Пізнання цього процесу дає можливість здійснити реальну дефініцію "об'єкт діяльності по виконанню покарань", де ці парні категорії сприймаються як співпорядковані поняття, коли відбування входить до змісту виконання і сприймається як таке,

що дозволяє логічно розкрити в єдиному понятті сутність реалізації кари. Виконання й відбування покарання існують у їх кількісній і якісній визначеності, знаходячись між собою у стосунках кореляції, тобто вони є співвідносні, погоджені, взаємозалежні. Вони вирізняються конкретністю, тобто це реально існуючий об'єкт діяльності органів та установ виконання покарань, цілісне утворення із внутрішньою сутнісною єдністю всіх його сторін, зв'язків і відносин, єдине ціле у всіх його окремих та особливих проявах. Відбиття цього конкретного у пізнанні, у науці кримінально-виконавчого права є відтворенням об'єктивної конкретності діяльності органів та установ виконання покарань у цілісній системі теоретичних знань.

У пункті 2.3.3. *“Мета діяльності по виконанню покарань”* висвітлюється роль мети кари у кримінально-виконавчій діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань. Ця діяльність співвідносна з карою, що призводить до реалізації властивих покаранню правообмежень, є доцільною активністю, бо відповідає наперед заданому результату. Отже, виконання покарання об'єктивно визначається як реальна кінцева мета, що виконує декілька функцій: а) спрямованості, зосередженості органів та установ виконання покарань саме на діяльності по виконанню покарань; б) орієнтира, що дозволяє показати адміністрації органів та установ виконання покарань напрямок правоохоронної діяльності; в) способу й характеру дій суб'єкта цієї діяльності.

Пункт 2.3.4. *“Засоби діяльності по виконанню покарань”* присвячено характеристиці взаємозумовленості мети виконання покарання із сукупністю як правових, так і матеріальних чинників, здатних привести кримінально-виконавчу діяльність до бажаного результату. Ця мета має співвідноситися із засобами свого досягнення, оскільки разом вони становлять діалектичну єдність, взаємозумовлюючи одне одного. Норми кримінально-виконавчого законодавства, що регулюватимуть кримінально-виконавчу діяльність адміністрації органів та установ виконання покарань і поведінку засуджених у межах режиму відбування покарання, якраз і повинні виступити в ролі правових засобів, без яких мета виконання покарання є нездійсненною. При цьому вона набуває об'єктивності й реальності лише за умови, якщо сполучається як із правовими, так і з матеріально-предметними засобами своєї реалізації.

Пункт 2.3.5. *“Суб'єкт діяльності по виконанню покарань”* дає можливість визначитися, що саме адміністрація органів та установ виконання покарань є суб'єктом кримінально-виконавчої діяльності. Проводиться розмежування між суб'єктом діяльності по виконанню покарань і учасниками криміналь-

но-виконавчої діяльності, які надають допомогу адміністрації органів та установ виконання покарань у її доцільній діяльності по реалізації властивих покаранням правообмежень. При цьому адміністрація є не тільки обов'язковим, але й основним, найбільш важливим, головним речником кримінально-виконавчої діяльності, який в односторонньому порядку визначає роль персоналу, а також відповідає за організацію учасниками соціально-педагогічних, трудових та інших процесів.

У пункті 2.3.6. *“Суб'єкт відбування покарання”* звертається увага на те, що засуджені як носії юридичних прав та обов'язків ніяк не підпадають під категорію *“об'єкт кримінально-виконавчої діяльності”* чи *“об'єкт кримінально-виконавчих правовідносин”*. Засуджений – це суб'єкт кримінально-виконавчого права, суб'єкт відбування покарання.

Розділ третій **“Принципи кримінально-виконавчого права”** складається з одного підрозділу **“Принципи виконавчої діяльності”** та семи пунктів. Пункт 3.1.1. *“Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права та кримінально-виконавчої діяльності”* надає можливість зрозуміти, що системність у діяльності органів та установ виконання покарань об'єктивно передбачає саме таке її відбиття за допомогою правових засобів, яке в найбільшій мірі відповідає сутності здійснюваних процесів виконання-відбування покарання, що можливо лише у випадку, якщо ця діяльність ґрунтується на відповідних принципах. Для розробки науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на розвиток та удосконалення законодавчого регулювання виконання покарань і визначення принципової сутності кримінально-виконавчого права, наука кримінально-виконавчого права зобов'язана провадити теоретичні дослідження принципів діяльності органів та установ виконання покарань. Іншими словами, для правильного застосування норм кримінально-виконавчого законодавства необхідно наукове визначення правових понять, до яких, безперечно, належать і принципи кримінально-виконавчої (виконавчої) діяльності. У підґрунті кримінально-виконавчого права мають знаходитися основоположні засади як концентроване відбиття практики виконання покарань. Принципи цієї галузі права покликані синтезувати, узагальнювати уявлення, знання й поняття про сутність процесу виконання-відбування покарання. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права й законодавства зумовлена тим, що вони містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань. У процесі створення кримінально-виконавчого законодавства роль принципів, вироблених наукою кримінально-виконавчого права, полягає в на-

данні нормотворчому процесу єдності визначального задуму, забезпеченні загального концептуального характеру всім нормам Кримінально-виконавчого кодексу, що зумовлено основним напрямком у діяльності органів та установ виконання покарань - реалізацією кари. Об'єктивуючись у кримінально-виконавчому законодавстві, правові принципи вийдуть за межі сучасних наукових уявлень і, набуваючи нормативно-правових характеристик, одержать широке соціально-правове значення. Принципи кримінально-виконавчого права повинні відіграти значну роль у формоутворенні кримінально-виконавчого законодавства й відповідної галузі права як соціальної реальності.

Принципи кримінально-виконавчого права мають відбиватися у структурних елементах механізму правового регулювання діяльності органів та установ виконання покарань, а саме:

- нормах кримінально-виконавчого права, які моделюють і регламентують процес виконання-відбування покарання;
- кримінально-виконавчому законодавстві, що відбиває зміст правових норм та оформляє їх у єдиний Кримінально-виконавчий кодекс;
- кримінально-виконавчих правовідносинах, які конкретизують права й обов'язки адміністрації органів та установ виконання покарань і засуджених;
- актах тлумачення змісту норм кримінально-виконавчого законодавства;
- ексекутивній діяльності органів та установ виконання покарань при здійсненні правообмежень, властивих покаранням.

Вироблені наукою кримінально-виконавчого права принципи можуть стати підвалинами цілеспрямованої діяльності законодавця при прийнятті Кримінально-виконавчого кодексу, знайти своє відбиття, конкретизацію, уточнення й визначеність у системі норм Загальної й Особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу, правильно спрямувати ексекутивну діяльність органів та установ виконання покарань.

У пункті 3.1.2. *“Принципи кримінально-виконавчого права як відбиття сутності ексекутивної діяльності”* дисертант переконує, що розробка системи принципів кримінально-виконавчого права дозволяє одержати адекватне уявлення про шляхи реалізації кари, наблизити теоретичне дослідження сутності виконання покарання до реальної, практичної, доцільної діяльності органів та установ виконання покарань, виділивши ексекутивну діяльність у "чистому виді". Принципи їх діяльності – сутнісна категорія, тому що вони безпосередньо відображають квінтесенцію виконання покарання, є чітким, рельєфним відбитком особливостей ексекутивної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, виступаючи немовби її лицем, надаючи їм індивідуальності. Отже, відповідаючи вимогам наукової обґрунтованості, нормативності, загальній значимості для су-

б'єктів виконання-відбування покарання, *принципи у кримінально-виконавчому праві являють собою теоретично обґрунтовані, відповідаючі реальній можливості виконання покарання, обумовлені об'єктивними закономірностями реалізації кари, законодавчо закріплені основні положення, що виражають сутність езекутивної діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів.*

У пункті 3.1.3. *“Принцип поважання прав людини в діяльності органів та установ виконання покарань”* показано, що Загальна декларація прав людини і спеціалізовані міжнародні акти, де викладені стандарти поведження із засудженими, істотно впливають на теорію та практику виконання покарань. У зв'язку з цим у дисертації наголошується на тому, що національне кримінально-виконавче законодавство, яке регулює діяльність органів та установ виконання покарань, повинно відбивати міжнародні стандарти виконання покарань і поведження із засудженими. Це означає, що майбутній Кримінально-виконавчий кодекс має враховувати прийняті на міжнародному рівні норми, принципи й рекомендації для діяльності органів та установ виконання покарань, які відбивають тенденцію лібералізації поведження із засудженими і поліпшення умов їх тримання. Додержання прав людини в діяльності зазначених органів та установ при застосуванні державного примусу повинно гарантувати суб'єктові відбування покарання захист від принижень і нелюдського ставлення, забезпечувати засудженим безпечні умови тримання. Принцип поважання прав людини має надавати засудженим гарантовану можливість відстоювати свої права, звертаючись із пропозиціями, заявами та скаргами не тільки до адміністрації, а й до суду, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у відповідні міжнародні судові установи або органи міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна.

Пункт 3.1.4. *“Поєднання кари й гуманізму в езекутивній діяльності”* дозволяє пересвідчитися, що принцип гуманізму стосовно засуджених, які відбувають покарання, ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, де декларується, що в Україні людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Свою інфраструктуру цей принцип одержує в першу чергу в нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове становище засуджених. Ці норми покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як про людинолюбство, милосердя, любов до ближнього у правову систему, в діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання пока-

рання як виконавчої діяльності, не позбавленої людського ставлення до засудженого, здобуває вищу юридичну силу, спираючись на авторитет закону.

У пункті 3.1.5. *“Втілення принципу справедливості в виконавчій діяльності”* проголошується, що залучення правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини, у правові системи окремих держав також передбачає необхідність розбудови кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням. Оскільки застосування таких правообмежень, істотно обмежує конституційні права й законні інтереси засудженого, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріпленими в Конституції, і обмеженням правового статусу осіб, які зазнали покарання.

Діалектика справедливості знаходить свій прояв в об'єктивних закономірностях виконання покарання, що обумовили невідворотність реалізації кари, сутність і каральну функцію кримінально-виконавчої діяльності. Входячи в систему принципів кримінально-виконавчого права, принцип справедливості є відбиттям сутності кримінально-виконавчої діяльності, зведенням до єдиного знаменника зусиль правоохоронних органів по реалізації кримінальної відповідальності, відображенням закономірності здійснення кари, виражаючи вимогу розмірності діяння і відплати за нього.

Принцип справедливості, втілений у діяльності органів та установ виконання покарань, виступає способом існування виконавчої діяльності, формою внутрішнього, об'єктивного, сутнісного, загального, необхідного, сталого, повторюваного зв'язку між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності. Категорія справедливості пов'язана з характеристикою процесів виконання-відбування покарання, аналізом структури кримінально-виконавчої діяльності. Вимоги, що висувуються до виконавчої діяльності, повинні бути справедливими. Справедливість у кримінально-виконавчому праві дозволяє не просто оцінити, як реалізується кара, але надає можливість побачити об'єктивно властиві виконавчій діяльності риси і якості, що відбивають міру правообмежень, притаманних покаранню.

У пункті 3.1.6. *“Принцип законності в діяльності органів та установ виконання покарань”* звертається увага на те, що законність як принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, діяльності органів та установ виконання

покарань насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань. Отже, тільки закон - акт Верховної Ради як єдиного органа законодавчої влади є джерелом нормативного регулювання діяльності органів та установ виконання покарань. Адміністрації цих органів та установ належить використовувати кримінально-виконавче законодавство як обов'язковий інструмент для здійснення кримінально-виконавчої діяльності. Правоохоронна діяльність повинна здійснюватися нею в режимі законності, обумовленому повною подібністю розуміння законності як принципу кримінально-виконавчого законодавства й діяльності органів та установ виконання покарань. Цей принцип ґрунтується на єдності розуміння, закріплення й застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, на тому, що законність органічно пов'язана зі справедливістю й асоціюється з доцільністю ексекутивної діяльності. Підтримка режиму законності має виняткове значення при реалізації правообмежень, властивих покаранням, і необхідна як для вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства, так і для охорони прав та законних інтересів засуджених. Відступ від закону в ексекутивній діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань призводить до порушення останніх. Кримінально-виконавчому законодавству належить не тільки проголосити права засуджених, а й гарантувати дотримання їхнього правового статусу шляхом покладання на адміністрацію органів та установ виконання покарань обов'язку по забезпеченню законних прав та законних інтересів засуджених. Законність являє собою єдність внутрішнього й зовнішнього. Як спосіб зв'язку структурних елементів ексекутивної

діяльності законність є щось внутрішнє. Вона організує структуру цієї діяльності і стає як би моментом реалізації кари. Як спосіб регулювання, зовнішнього оформлення такої діяльності законність виступає чимось зовнішнім. У цій якості кримінально-виконавче законодавство покликано бути способом зовнішнього вираження ексекутивної діяльності, що регулює відносно стійку визначеність зв'язку її структурних елементів.

Пункт 3.1.7. *“Значення принципу невідворотності виконання покарання для ексекутивної діяльності”* присвячено характеристиці принципу невідворотності виконання покарання як похідного від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності. Принцип невідворотності покарання, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності і що виступає у кримінально-виконавчому праві уже як принцип невідворотності виконання покарання, установлює правила, за якими здійснюється кара, виконуючи роль механізму ексекутивної діяльності. Принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній, визначає її істотні риси. Невідворотність виконання покарання є підґрунтям практичної до-

цільної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, принципом винятково ексекутивної діяльності, а не чимось зовнішнім стосовно неї. Тому механізм останньої приводиться в дію не за допомогою якогось зовнішнього щодо виконання покарання чинника - його вихідною засадою, спонукальною причиною виступає саме принцип невідворотності виконання покарання як вихідна засада кримінально-виконавчої діяльності, як об'єктивна необхідність доведення до логічного завершення зусиль правоохоронних органів по реалізації кримінальної відповідальності.

У **Висновках** зосереджена інформація про основні наукові здобутки, одержані у перебігу дисертаційного дослідження. Наукова проблема, вирішенню якої присвячено подане до захисту дослідження, полягає в тому, щоб: 1) закласти в Україні основи теорії істинного (а не сурогатного) кримінально-виконавчого права, яке не тільки за формою, а й за змістом має відрізнятися від виправно-трудового права, і 2) вирішити завдання дослідження актуальних проблем виконання покарань, що дозволяє стверджувати про створення в Україні науки кримінально-виконавчого права, вироблення доктрини національного кримінально-виконавчого права, яка ґрунтується на правовому осмисленні категорій, найбільш важливих для теорії виконання покарань.

Головне в цій роботі: 1) правове осмислення критеріїв і точності категоріального апарату; 2) вироблення основних ідей, необхідних для розбудови несуперечливої кримінально-виконавчої системи, кримінально-виконавчого права як конкретної науки про реалізацію обмежень прав і свобод засуджених; 3) зміна способу бачення і прочитання діяльності органів та установ виконання покарань; 4) трансформація найбільш важливих категорій і понять; 5) докорінна зміна методів вирішення проблеми реалізації кари; 6) розширення й удосконалення теоретичних і методологічних компонентів про реалізацію кари; 7) вирішення протиріч між обмеженістю вже досягнутого в рамках виправно-трудового права рівня знань про діяльність органів та установ виконання покарань і необмеженістю творчих можливостей пізнання проблем виконання покарань, що відкриваються з позицій науки кримінально-виконавчого права.

З урахуванням викладених у дисертації положень пропонується включити до проекту Кримінально-виконавчого кодексу низку положень такого змісту:

Стаття   ...   **Мета**   **і**   **завдання**   **кримінально-виконавчого законодавства України**

1. Мета кримінально-виконавчого законодавства України полягає в регулюванні кримінально-виконавчої діяльності органів та установ виконання покарань.

2. Завданням кримінально-виконавчого законодавства є визначення:
- а) основного напрямку діяльності органів та установ виконання покарань;
  - б) правових засобів виконання-відбування покарань;
  - 3) матеріально-предметних засобів виконання й матеріально-побутових умов відбування покарань;
  - 4) забезпечення правопорядку й законності в діяльності органів та установ виконання покарань;
  - 5) забезпечення безпеки суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності.

Стаття ... Кримінально-виконавче законодавство України

Кримінально-виконавче законодавство України складається з цього Кодексу, Закону “Про кримінально-виконавчу діяльність органів та установ виконання покарань”, Закону “Про державну службу виконання покарань в Україні” та інших законів, що визначають діяльність органів та установ виконання покарань.

2. Кримінально-виконавчим законодавством України визначаються загальні положення та принципи кримінально-виконавчої діяльності, правове становище засуджених, система органів та установ виконання покарань, порядок та умови виконання таких видів покарань, як штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, порядок звільнення від відбування покарання.

Стаття... Принципи кримінально-виконавчого законодавства України

Кримінально-виконавче законодавство ґрунтується на принципах законності, поважання прав людини, гуманізму, справедливості й невідворотності виконання покарань.

Стаття... Принцип законності

1. Кримінально-виконавча діяльність органів та установ виконання покарань, процес виконання-відбування покарання, правове становище засуджених визначаються цим Кодексом та Законом України “Про кримінально-виконавчу діяльність органів та установ виконання покарань”.

2. Обмеження прав і свобод засуджених може бути визначено лише на підставі Кримінального кодексу і встановлено вироком суду.

Стаття... Принцип поважання прав людини

1. Засуджений користується всіма правами людини й громадянина.

2. Суб'єкти й учасники кримінально-виконавчої діяльності зобов'язані поважати й охороняти права, свободи та законні інтереси засуджених, забезпечувати їх правовий захист та особисту безпеку у процесі виконання-відбування покарання.

Стаття... Принцип гуманізму

1. Відповідно до міжнародних принципів і Конституції України кримінально-виконавче законодавство й діяльність органів та установ виконання покарань ґрунтуються на суворому дотриманні гарантій захисту засуджених від тортур, насилля та іншого жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження.

2. Засуджені незалежно від їх згоди не можуть підлягати медичним чи іншим дослідям, які ставлять під загрозу їх життя та здоров'я.

Стаття... Принцип справедливості

Обмеження прав і свобод засудженого повинно відповідати ступеню тяжкості вчиненого ним злочину, відбиваючи розмірність вчиненого та відплати за нього.

Стаття... Принцип невідворотності

виконання покарання

Кожен засуджений має зазнати тих обмежень прав і свобод, що відбивають зміст процесу виконання-відбування покарання.

Стаття... Основи правового становища засуджених

Засуджений є суб'єктом визначених у цьому Кодексі прав та обов'язків.

Правове становище засудженого як людини і громадянина може зазнати обмежень, визначених лише законом і встановлених вироком суду.

Стаття... Органи й установи виконання покарань

1. Покарання у виді штрафу та конфіскації майна виконується державним виконавцем у порядку, передбаченому Законом України "Про виконавче провадження".

2. Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи виконуються кримінально-виконавчою інспекцією. Кримінально-виконавча інспекція здійснює

контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

3. Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу виконуються судом, що виніс вирок. Вимоги вироку про позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу обов'язкові для посадових осіб державних органів та установ, що присвоювали звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

4. Покарання військовослужбовців виконуються: службові обмеження для військовослужбовців – командуванням військових частин; арешт – начальником гарнізону; тримання в дисциплінарному батальйоні – дисциплінарним батальйоном.

5. Покарання у виді арешту виконується в арештних домах, обмеження волі – у кримінально-виконавчих установах відкритого типу, позбавлення волі на певний строк – у кримінально-виконавчих установах, довічне позбавлення волі – у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Таким чином, дане дослідження підсумовує пропедевтичний кримінально-виконавчому праву етап пізнання діяльності органів та установ виконання покарань і разом із тим служить відправним пунктом подальшого розвитку знань про здійснення правообмежень, притаманних покаранням, оскільки наука кримінально-виконавчого права поки що не є остаточно завершеною і цілком оформленою. Виявлення сутності кримінально-виконавчої діяльності відбиває намір здійснення подальших досліджень закономірностей реалізації кари, виступає фундаментом становлення кримінально-виконавчого права й остаточного його оформлення. Подальший розвиток кримінально-виконавчого права припускає відшліфування тих чи інших деталей, удосконалення певних його якостей, пристосування до пояснення різних форм виконання покарань, розширення царини його застосування.

Значення поданої до захисту роботи полягає в тому, що її зміст спрямовано в майбутнє, що в ній проливається світло на процес розгортання змісту знання про виконання покарань, досить яскраво й чітко відбито структуру процесу виникнення теорії кримінально-виконавчого права, здійснено спробу правового осмислення категорій, найбільш важливих для створення кримінально-виконавчого законодавства, для побудови несуперечливої кримінально-виконавчої системи, висунуто положення, які стануть підґрунтям кримінально-виконавчого права як конкретної науки про реалізацію обмежень прав і сво-

бод засуджених. Зміст дисертації відбиває проблематику теорії кримінально-виконавчого

права, яка складається із сукупності наукових понять, що характеризують закономірності реалізації кари.

**Основні положення дисертації відображено
в таких опублікованих працях автора:**

1. Монографія

1. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания. - Харьков: Фолио, 1999. - 256 с.

2. Статті в наукових фахових виданнях

1. Степанюк А.Ф. Исполнение наказаний: теория и практика, возможности и действительность // Пробл. законности: Респ. междувед. науч. сб. - Вып. 30. / Отв. ред. В.Я. Тацкий. - Харьков: Нац. юрид. акад. Украины. - 1995. - С. 136-144.

2. Степанюк А.Ф. Структурно-функциональная характеристика деятельности по исполнению наказаний // Пробл. законности: Респ. междувед. науч. сб. - Вып. 31 / Отв. ред. В.Я. Тацкий. - Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 1996. - С. 137-145.

3. Степанюк А.Х. Виконання покарання як субстанція діяльності органів та установ виконання покарань // Вісн. Акад. прав. наук України. - 1998. - № 1. - С. 131-139.

4. Степанюк А.Ф. Наука уголовно-исполнительного права // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 33 / Відп. ред. В.Я. Тацкий. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - С. 130-138.

5. Степанюк А.Х. Об'єкт діяльності органів та установ виконання покарань // Вісн. Акад. прав. наук України. - 1998. - № 3. - С. 127-136.

6. Степанюк А.Х. Проблеми теорії і практики виконання покарань (у спів-авторстві з Батиргареєвою В.С.) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Вип. 2. - Харків: Право, 1998. - С. 62-74.

7. Степанюк А.Ф. Всеобщая декларация прав человека и принципы деятельности органов и учреждений исполнения наказаний // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 36 / Відп. ред. В.Я. Тацкий. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - С. 181-190.

8. Степанюк А.Х. Значущість принципу невідворотності виконання покарання для виконавчої діяльності // Вісн. Акад. прав. наук України. - 1999. - № 3. - С. 157-166.
9. Степанюк А.Х. Втілення принципу справедливості в виконавчій діяльності // Вісн. Акад. прав. наук України. - 1999. - № 4. - С. 194-203.
10. Степанюк А.Х. Принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві (у співавторстві з Батиргарєєвою В.С.) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Вип. 3. - Харків: Право, 1999. - С. 62-78.
11. Степанюк А.Ф. Принцип законности в деятельности органов и учреждений исполнения наказаний // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 40 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. - С. 172-179.
12. Степанюк А.Х. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства // Вісн. Акад. прав. наук України. - 2000. - № 1. - С. 171-181.
13. Степанюк А.Ф. Структура уголовно-исполнительной системы // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 44 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - С. 192-201.
14. Степанюк А.Ф. Проблема поиска санкций, альтернативных лишению свободы // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 45 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - С. 191-198.
15. Степанюк А.Х. Довічне позбавлення волі як еквівалент смертній карі // Вісн. Акад. прав. наук України. - 2000. - № 4. - С. 200-211.
16. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавчі правовідносини як форма кримінально-виконавчої діяльності // Вісн. Акад. прав. наук України. - 2001. - № 2. - С. 182-193.
17. Степанюк А.Ф. Некоторые особенности уголовно-исполнительных правоотношений // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 48 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. - С. 114-123.
18. Степанюк А.Х. Каральна функція органів та установ виконання покарань // Вісн. Луганськ. ін-ту внутр. справ МВС України. - 2001. - Вип. 3. - С. 131-143.
19. Степанюк А.Х. Теоретичні та практичні проблеми імплементації міжнародних стандартів поведінки із засудженими в діяльність адміністрації виправно-трудових установ (за результатами моніторингу) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. - Вип. 5. - Харків: Право, 2001. - С. 89-118.

20. Степанюк А.Ф. Политика в сфере исполнения наказаний // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 50 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. - С. 129-137.

21. Степанюк А.Х. Необхідність закріплення основних начал кримінально-виконавчої діяльності як принципів кримінально-виконавчого законодавства // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. - 2001. - № 4. - С. 194-201.

22. Степанюк А.Ф. Проблемы правового регулирования применения наказаний, возникшие с принятием нового УК Украины // Пробл. законности: Респ. міжвідом. наук. зб. - Вип. 52 / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. - С. 117-124.

3. Навчальні посібники , підручник

1. Степанюк А.Ф. Порядок и условия исполнения наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия: Учеб. пособие. - К.: УМК ВО, 1990. - 60 с.

2. Степанюк А.Х. Порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу: Навч. посібник. - К.: УМК ВО, 1991.- 52 с.

3. Степанюк А.Ф. Исполнение наказания в виде лишения свободы и особенности постпенитенциарной адаптации освобожденных (в соавторстве с В.М. Трубниковым). - К.: УМК ВО, 1992. - 96 с.

4. Степанюк А.Х. Виконання покарання у вигляді позбавлення волі й особливості постпенітенціарної адаптації звільнених (у співавторстві з В.М. Трубниковим). - К.: ІСДО, 1993. - 88 с.

5. Степанюк А.Х., Трубников В.М. Режим відбування позбавлення волі в установах виконання покарань: Конспект лекції. - Харків: Укр. юрид. акад., 1994. - 60 с.

6. Степанюк А.Х., Трубников В.М. Звільнення від відбування покарання: Навч. посібник. - Харків: Укр. юрид. акад., 1994. - 76 с.

7. Степанюк А.Х. Розділ ХУШ. Порядок і умови виконання і відбування інших видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі // Кримінально-виконавче право України: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищ. навч. закладів / В.М. Трубников, В.М. Харченко, О.В.

Лисодєд, Л.П. Оніка, А.Х.Степанюк / За ред. В.М. Трубникова. - Харків: Право, 2001. - С. 287-325.

4. Статті, тези доповідей, наукових повідомлень, які

додаково висвітлюють основний зміст дисертації

1. Степанюк А.Х. Ідеологія виконання покарань // Правова система України: теорія і практика: Тези доп. і наук. повід. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 жовт. 1993 р.). - К.: 1993. - С. 440-442.
2. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче законодавство України необхідно реформувати // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Америк. Бюро захисту прав людини. - Вип. 8. - К. -Харків, 1994. - С. 14-21.
3. Степанюк А.Ф. Освобождение от отбывания наказания // Сб. крат. тезисов и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполненных проф.-преп. составом Укр. гос. юрид. академии в 1993 г. - Харьков: Укр. гос. юрид. акад., 1994. - С. 130-131.
4. Степанюк А.Х. Проблема співвідношення завдань установ виконання покарань із метою покарання // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези доп. та наук. повід. респ. наук.-практ. конф. 9-11 лист. 1995 р. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1995. - С. 278-280.
5. Степанюк А.Ф. Исполнительное законодательство необходимо реформировать // Тюрма и воля: Независимый еженедельник. - 1997. - № 33. - 14-20 авг.
6. Степанюк А.Ф. “Исполнение наказания” – центральная категория уголовно-исполнительного права // Бизнес-информ: Укр. аналит. журн. - 1997. - №13. - С. 15-19; №14. - С. 30-32.
7. Степанюк А.Ф. О целях наказания и средствах их достижения // Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности правоохранительных систем: Матер. междунар. науч.-практ. конф. 18-19 июня 1997 г. - Белгород: Белгород. юрид. ин-т, 1998. - С. 124-126.
8. Степанюк А.Х. Конституція України і діяльність установ виконання покарань // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи: Матер. наук.-практ. конф. 25 черв. 1997 р., Київ. / Упоряд. Ю.М. Грошевий. - Харків: Право, 1998. - С. 209-210.
9. Степанюк А.Х. Формування науки кримінально-виконавчого права – необхідна умова удосконалення діяльності органів та установ виконання покарань // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матер. наук.-практ. конф. 19 лист. 1997 р., м. Харків / Відп. ред.: В.С. Зеленецький, Л.В.Дорош. - Харків: Право, 1998. - С. 201-203.
10. Степанюк А.Ф. О принципах исполнения наказания // Гуманізація процесу виховання неповнолітніх засуджених в Україні: Матер. семінару 26-27 трав.

1998 р., Кременчук / Упоряд. О.О. Абарінов, А.О. Сухоруков. - Харків: Фолио, 1999. - С. 26-28.

11. Степанюк А.Ф. Проблемы реорганизации уголовно-исполнительной системы Украины // Тюремная реформа: поиски и достижения: Матер. семинара “Тюремная реформа в посттоталитарных странах”, 10-12 нояб. 1998 г., Донецк / Сост. А.П. Букалов. - Харьков: Фолио, 1999. - С. 57-61.

12. Степанюк А.Ф. Соблюдение прав человека как принцип деятельности органов и учреждений исполнения наказаний // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доп. та наук. повід. наук. конф. проф.-викл. складу, 10-12 груд. 1998 р. / За ред. М.І. Панова. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - С. 147-149.

13. Степанюк А.Х. Систематизація принципів виконання покарання як необхідна передумова розвитку кримінально-виконавчого законодавства // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. - К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 1999. - С. 377-381.

14. Степанюк А.Х. Рецензія на підручник: В.М. Трубников, В.П. Филонов, А.И. Фролов. Уголовно-исполнительное право Украины: Учебник.- Донецк: Изд-во Донецк. ин-та внутр. дел, 1999. - 640 с. // Вісн. ун-ту внутр. справ. - Вип.9. - Харків. - 1999. - С. 424-430.

15. Степанюк А.Ф. Роль принципів уголовно-исполнительного права в формуванні законодавства // Весы Фемиды. - 2000. - №3. - С. 76-81.

16. Степанюк А.Х. Застосування державного примусу при виконанні покарань // Вісн. Запорізьк. держ. ун-ту (юридичні науки). - 2001. - № 3. - С. 127-132.

Анотація

Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність і принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. - Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Харків, 2002.

Дане дослідження є фундаментальною теоретичною розробкою теорії виконання покарань. Розглядається сутність процесу виконання покарання як об'єктивної дійсності, що досягається правопізнанням. Доводиться, що предметом правового регулювання у кри-

мінально-виконавчому праві має бути кримінально-виконавча діяльність, формою якої є кримінально-виконавчі правовідносини. “Виконання покарання” визначено як центральну категорію кримінально-виконавчого права. Кримінально-виконавча діяльність охарактеризована як головний напрямок діяльності органів та установ виконання покарань. Здійснено структурно-функціональний аналіз кримінально-виконавчої діяльності. Відображено роль принципів поважання прав людини, гуманізму, справедливості, законності й невідворотності виконання покарання у формуванні кримінально-виконавчого права.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, кримінально-виконавча діяльність, виконання покарань, кара.

Аннотація

Степанюк А.Ф. Актуальные проблемы исполнения наказаний (сущность и принципы уголовно-исполнительной деятельности: теоретико-правовое исследование). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. –

Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. - Харьков, 2002.

Данное исследование является фундаментальной теоретической разработкой теории исполнения наказаний. Рассматривается сущность процесса исполнения наказания как объективной действительности, охватываемой правопознанием. Освещены проблемы становления науки уголовно-исполнительного права. Выделены критерии уголовно-исполнительного права как отраслевой научной теории. Представлена уголовно-исполнительная концепция как совокупность основополагающих разработок, содержательно согласованных положений, определяющих цели, задачи, принципы уголовно-исполнительного законодательства и уголовно-исполнительной деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. Проведено отграничение уголовно-исполнительного права от исправительно-трудового. Цели наказания, задачи органов и учреждений исполнения наказаний и уголовно-исполнительная деятельность охарактеризованы через категории “возможность” и “действительность”. Обращается внимание на то, что лишь цель кары является реально достижимой целью деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. Доказывается, что предметом правового регулирования в уголовно-исполнительном праве должна быть уголов-

но-исполнительная деятельность, облакаемая в форму уголовно-исполнительных правоотношений. “Исполнение наказания” определено в качестве исходной центральной категории уголовно-исполнительного права, лежащей в основе логического построения теоретической системы, пронизывающей и субординирующей всю систему знаний о деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. Категория “исполнение наказания” обозначена в качестве субстанции, терминологически зафиксированной и теоретически постигаемой сущности деятельности органов и учреждений исполнения наказаний.

Уголовно-исполнительная деятельность охарактеризована в качестве основного, главного направления деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. Осуществлен структурно-функциональный анализ уголовно-исполнительной деятельности. В качестве главной проблемы, наиболее важным теоретическим вопросом, требующим изучения, постижения, усвоения в уголовно-исполнительном праве охарактеризован юридический процесс исполнения-отбывания наказания, образующий двуединый объект уголовно-исполнительной деятельности. Целью уголовно-исполнительной деятельности определена цель исполнения наказания, выполняющая функции: 1) направленности, сосредоточенности органов и учреждений исполнения наказаний на исполнительную деятельность; 2) ориентира, указывающего администрации органов и учреждений исполнения наказаний направление правоохранительной деятельности; 3) способа и характера действий субъекта этой деятельности. Нормы уголовно-исполнительного законодательства, регулирующие исполнительную деятельность администрации органов и учреждений исполнения наказаний и поведение осужденных в рамках режима отбывания наказания, представлены в роли правовых средств, без которых цель исполнения наказания нереальна, неосуществима. Материально-предметные условия исполнения-отбывания наказания как специализированные средства цели уголовно-исполнительной деятельности представлены в качестве субстрата уголовно-исполнительной системы. Субъектами уголовно-исполнительной деятельности названы те из представителей администрации органов и учреждений исполнения наказаний, которые полномочны реализовать свойственные наказаниям правоограничения. К числу участников уголовно-исполнительной деятельности отнесены те лица, чья деятельность находится за рамками содержания исполнения наказания. Осужденные определены в качестве субъекта уголовно-исполнительного права, субъекта отбывания наказания.

Показана значимость принципов в формировании уголовно-исполнительного права и уголовно-исполнительного законодательства. Подчеркивается обусловленность принципов исполнительной деятельности целью исполнения наказания и задачами, выполняемыми администрацией органов и учреждений исполнения наказаний. Освещена роль принципов в отражении сущности исполнения наказаний. “Исполнение наказания”, как центральное понятие уголовно-исполнительного права, определено в качестве единственного критерия, позволяющего объединить принципы в систему основных начал исполнительной деятельности. Система принципов уголовно-исполнительной деятельности представлена в качестве модели, образца, схемы исполнения наказаний. Указывается на то, что объективизация и конкретизация принципов уголовно-исполнительного права должны осуществляться посредством норм будущего Уголовно-исполнительного кодекса Украины, призванного отражать объективные закономерности исполнения наказаний. Осуществлена классификация принципов уголовно-исполнительной деятельности. Отражено специфическое проявление в сфере исполнения наказаний таких общих принципов права, как уважение прав человека, гуманизм, справедливость и законность. Сделан вывод о необходимости непосредственного закрепления принципов уголовно-исполнительного законодательства в отдельной норме Уголовно-исполнительного кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное право, уголовно-исполнительная деятельность, исполнение наказаний, кара.

Summary

Anatoly F. Stepaniuk. Important Aspects of Punishment Enforcement (essence and principles of enforcement activity: theoretic research). – Manuscript

Dissertation to seek Doctor of Law academic degree, Major 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Correctional Law. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2002

This dissertation is a fundamental theoretical work effort in the field of punishment enforcement theory. The author looks at the essence of the punishment enforcement process as an object of reality that falls within law cognition. The author proves that enforcement activity with enforcement legal relations as a form should become the object of legal regulation under correctional law. “Punishment enforcement” is identified as a core category of correctional law. Enforcement activity is characterized as a major area of activities for the correctional agencies and institutions. The author

has analyzed the structure and functions of the enforcement activity. The paper reflects the importance of principles of respect for human rights, humanism, fairness, legality and inevitability of punishment enforcement for the formation correctional law.

Key words: correctional law, enforcement activity, punishment enforcement and punishment.